

MOLIYAVIY NATIJALARNING HAQQONIYLIGINI BAHOLASHDA ICHKI NAZORAT TIZIMINING ROLI

Karimov Abduraxmon Dilmurod o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi magistranti

abdurahmon.karimov77@gmail.com

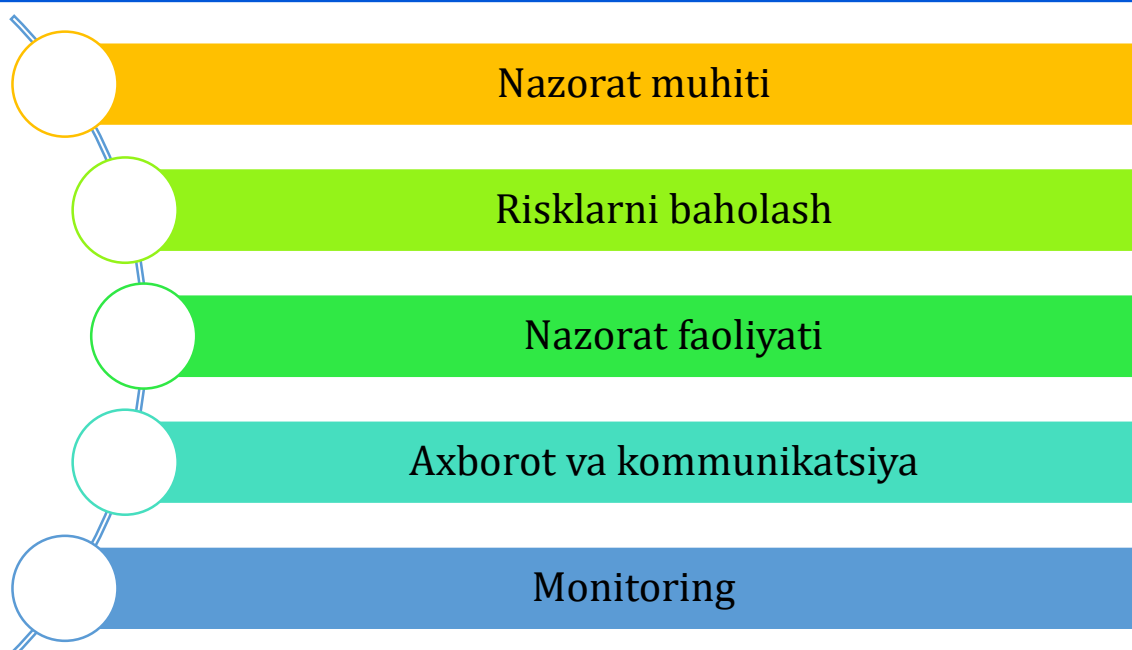
<https://doi.org/10.5281/zenodo.15876979>

Annotatsiya: Ushbu maqolada moliyaviy natijalarning haqqoniyligini ta'minlashda ichki nazorat tizimining o'рни va ahamiyati ilmiy jihatdan yoritilgan. Tadqiqot davomida ichki nazorat tizimining asosiy tarkibiy qismlari, ularning moliyaviy hisobotlarga ta'siri hamda xatoliklar va firibgarliklarning oldini olishdagi roli tahlil qilindi. Shuningdek, xalqaro standartlar (jumladan, COSO modeli) hamda O'zbekiston amaliyotidagi real misollar asosida nazorat tizimining samaradorlik darajasi baholandi. Muallif ichki nazorat mexanizmlarining takomillashtirilishi orqali tashkilotning moliyaviy shaffofligini oshirish, investitsion jozibadorligini kuchaytirish mumkinligini asoslab berdi. Maqola natijalari amaliyotchi auditorlar, buxgalterlar hamda moliyaviy menejerlar uchun foydali bo'lishi mumkin.

Kalit so'zlar: ichki nazorat tizimi, moliyaviy natijalar, haqqoniylik, audit, buxgalteriya hisobi, nazorat muhiti, moliyaviy hisobot, firibgarlik, risklarni boshqarish, COSO modeli.

Kirish. Raqobatbardosh iqtisodiy muhitda korxonalar va tashkilotlar faoliyatining muvaffaqiyati ko'p jihatdan ularning moliyaviy boshqaruv tizimiga, xususan moliyaviy hisobotlarning haqqoniy va ishonchli bo'lishiga bog'liq. Moliyaviy hisobotlar nafaqat ichki menejment qarorlarini asoslashda, balki tashqi foydalanuvchilar — investorlar, kreditorlar, soliq organlari va boshqa manfaatdor tomonlar uchun muhim axborot manbai hisoblanadi. Shu sababli, moliyaviy natijalarining haqqoniyligini ta'minlash hozirgi zamon boshqaruvining ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Moliyaviy axborotlarning ishonchliligi esa, o'z navbatida, ichki nazorat tizimining qay darajada samarali tashkil etilganiga bog'liq. Ichki nazorat bu — tashkilotning maqsadlariga erishish, moliyaviy xatolarni oldini olish, firibgarlikni aniqlash va aktivlarni himoya qilish uchun joriy etilgan siyosat va protseduralar majmuasidir. Ichki nazorat tizimi nafaqat buxgalteriya hisobining aniqligini ta'minlaydi, balki tashkilotda umumiy boshqaruv madaniyatini shakllantirishga ham xizmat qiladi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida moliyaviy axborotlarning haqqoniyligi nafaqat korxona ichki boshqaruvi uchun, balki tashqi manfaatdor tomonlar – investorlar, banklar, soliq organlari va auditorlar uchun ham hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Moliyaviy natijalar — buxgalteriya hisobi asosida shakllangan foyda, zarar, aktiv va majburiyatlar haqidagi ma'lumotlarning to'plami bo'lib, ularning aniqligi tashkilotning moliyaviy sog'lomligi haqida aniq tasavvur beradi. Shu nuqtai nazardan, moliyaviy natijalarning haqqoniyligini baholashda ichki nazorat tizimi markaziy o'rinni egallaydi. Ichki nazorat – bu tashkilot ichidagi siyosatlar, tartiblar va monitoring vositalari majmuasi bo'lib, ular xatolar, firibgarlik va buzilishlarning oldini olish, aniqlash va tuzatishga xizmat qiladi.

1-rasm. Ichki nazorat tizimining COSO modeliga asoslangan beshta asosiy komponenti.

Manba: Muallif tomonidan tuzildi.

Ichki nazorat tizimi COSO (Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission) modeliga asosan beshta asosiy komponentdan iborat:

Nazorat muhiti – bu rahbariyatning qadriyatlari, axloqiy mezonlari va umumiy tashkiliy madaniyatini o‘z ichiga oladi.

Risklarni baholash – moliyaviy va operatsion faoliyatdagi ehtimoliy xavflarni aniqlash va ularga javob choralari ko‘rish.

Nazorat faoliyati – bu tartibga soluvchi siyosatlar va amaliy protseduralar majmuasi.

Axborot va kommunikatsiya – ichki va tashqi manfaatdor tomonlarga ma’lumotlarni yetkazib berish tizimi.

Monitoring – ichki nazorat tizimining uzluksiz ishlashini kuzatish va takomillashtirish jarayoni.

Ichki nazorat tizimining asosiy maqsadi — buxgalteriya hisobotlarida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan xatoliklar va firibgarliklarning oldini olish, ularni erta bosqichda aniqlash hamda moliyaviy natijalarni haqqoniy holatda aks ettirishdir. Moliyaviy hisobotlarda uchraydigan xatoliklar ko‘pincha huquqiy-normativ hujjatlarning noto‘g‘ri qo‘llanilishi, xodimlar malakasining yetarli emasligi, axborot texnologiyalarining zaifligi yoki rahbariyatning manfaatli harakatlari bilan bog‘liq bo‘ladi. Ayniqsa, buxgalteriya siyosatining noto‘g‘ri yuritilishi yoki manipulyativ usullar bilan foydani sun‘iy oshirish (yoki kamaytirish) holatlari investitsiyaviy muhitga va tashqi manfaatdor tomonlarning ishonchiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Ichki nazorat tizimi aynan shu xavf-xatarlarni bartaraf etish uchun xizmat qiladi. Yaxshi ishlangan tizim tasdiqlovchi hujjatlarning to‘g‘ri saqlanishi, buxgalteriya jarayonlarining to‘g‘riligini kafolatlash va har bir moliyaviy operatsiyaning qonuniyligini nazorat qilish imkonini beradi. Zamonaviy avtomatlashtirilgan buxgalteriya va nazorat tizimlari (ERP, SAP, 1C) orqali real vaqt rejimida moliyaviy operatsiyalar monitoring qilinadi. Bundan tashqari,

doimiy ichki audit orqali hisobotlardagi tafovutlar aniqlanadi va tezkor tuzatishlar kiritiladi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, kuchli ichki nazorat tizimiga ega bo'lgan kompaniyalarda moliyaviy xatoliklar soni 40–60 foizgacha kamayadi (KPMG, 2022; EY, 2023).

O'zbekiston amaliyotida ham ichki nazorat tizimlarini takomillashtirish bo'yicha ijobiy siljishlar kuzatilmoqda. Moliya vazirligi, Soliq qo'mitasi va Oliy audit palatasi tashabbusi bilan davlat korxonalari ichki audit bo'limlari joriy etildi. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (XMHHS) bosqichma-bosqich joriy qilinmoqda, bu esa hisobotlarda shaffoflikni ta'minlash imkonini bermoqda. Shu bilan birga, riskga asoslangan audit tizimlarining joriy etilishi va elektron hujjat aylanishi tizimlarining kengaytirilishi ham ichki nazorat samaradorligini oshirmoqda. Biroq, amaliyotda ayrim kamchiliklar ham mavjud: xodimlar malakasining pastligi, nazorat vazifalarini bajarayotgan xodimlarning mustaqilligini ta'minlay olmaslik, kichik biznesda raqamli nazorat vositalarining deyarli mavjud emasligi bu tizimning kuchsiz ishlashiga olib kelmoqda.

Xalqaro kompaniyalar tajribasi shuni ko'rsatadiki, ilg'or texnologiyalar yordamida ichki nazorat mexanizmlarini real vaqt rejimida ishlaydigan tizimlarga aylantirish mumkin. Masalan, Google va Microsoft kompaniyalari sun'iy intellekt (AI) va katta ma'lumotlar (Big Data) orqali moliyaviy monitoringni avtomatlashtirgan bo'lsa, IBM va SAP blokcheyn texnologiyasi yordamida buxgalteriya jarayonlarini shaffoflashtirishga erishgan. Evropa Ittifoqi va Buyuk Britaniya kabi yirik iqtisodiyotlarda ichki nazoratni tartibga soluvchi huquqiy kodekslar ishlab chiqilgan (EU Corporate Governance Code, UK SOX), bu esa har qanday moliyaviy natijaning haqqoniyligini normativ asosda kafolatlaydi. O'zbekiston ham bu tajribalardan foydalangan holda ichki nazorat tizimini texnologik va institutsional jihatdan mustahkamlashi lozim.

Xulosa. Moliyaviy natijalarning haqqoniyligi har qanday tashkilotning moliyaviy barqarorligi, boshqaruv sifati va investorlar bilan bo'lgan ishonchli munosabatlarining asosi hisoblanadi. Bu natijalarning aniqligi va ishonchliligi esa bevosita ichki nazorat tizimining qanday ishlashi bilan chambarchas bog'liqdir. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, kuchli va samarali ichki nazorat tizimi mavjud bo'lgan korxonalarda moliyaviy hisobotlarda xatoliklar, buzilishlar va firibgarliklar holatlari sezilarli darajada kamayadi.

Ichki nazorat tizimi tashkilot ichidagi barcha moliyaviy operatsiyalarning huquqiy, buxgalteriyaviy va texnologik jihatdan to'g'ri yuritilishini nazorat qilishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Ayniqsa, avtomatlashtirilgan monitoring tizimlari, tasdiqlovchi hujjatlarning to'liq yuritilishi, ichki audit faoliyati va xodimlarning malakasi kabi omillar ushbu tizim samaradorligini belgilab beradi. COSO modeli asosida tashkil etilgan ichki nazorat tizimlari orqali moliyaviy xatoliklarni erta aniqlash va ularning oldini olish imkoniyati kengayadi.

References:

Используемая литература:

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayeva N. Ichki nazorat tizimining raqamli transformatsiyasi: muammolar va echimlar // "Moliyaviy boshqaruv" jurnali. – Toshkent: 2023. – №4. – B. 25–32.
2. Xusanov B. Moliyaviy nazoratni tashkil etishning zamonaviy yondashuvlari // O'zbekiston iqtisodiy axborotlari. – 2022. – №2. – B. 41–48.

3. Абрамов А.В. Аудит и внутренний контроль: современные вызовы цифровой экономики // Экономический анализ: теория и практика. – Москва, 2021. – №6(567). – С. 17–26.
4. Никифоров Е.В. Внутренний контроль и его влияние на достоверность финансовой отчетности // Аудит и финансовый анализ. – 2020. – №10. – С. 11–18.
5. Lee, K. & Park, J.H. Enhancing financial reporting reliability through integrated internal control systems: Evidence from Korea // Asian Journal of Accounting Research. – 2019. – Vol. 4(1). – P. 22–37.
6. Zhang, Y. Internal Control Weaknesses and Earnings Quality in Chinese Firms // China Journal of Accounting Research. – 2020. – Vol. 13(3). – P. 187–202.
7. Müller, S. Internal control quality and financial reporting reliability: Evidence from German companies // European Accounting Review. – 2018. – Vol. 27(2). – P. 321–345.
8. Johnson, R., Smith, A. The Role of Internal Control in Ensuring Financial Statement Integrity // Journal of Accounting and Public Policy. – USA, 2021. – Vol. 40(5). – P. 101–118.
9. Deloitte. 2023 Global Internal Audit Report: Transforming Risk Management // Deloitte Insights. – New York, 2023. – 38 p.
10. KPMG. Internal Control and Financial Reporting Survey // KPMG International. – London, 2022. – 42 p.